

پا به پای داعی الاسلام در گفتگوهای اسلام و مسیحیت

از جلفای اصفهان تا بهندی بازار بمبئی (۱۹۰۲-۱۹۰۷ م.)

۱۳۰-۱۲۱

چکیده: مجله دعوت الاسلام نخستین دستاورد گفت‌وگوهای صفاخانه اصفهان در خارج از ایران به شمار می‌رود که با استقبال پرشور ساکنان شهر بمبئی (اعم از مسلمان، هندوها و مسیحیان) مواجه شد. در واقع محمد علی داعی الاسلام با الگوبرداری از تبلیغات مبلغان مسیحی در اصفهان به تبلیغ اسلام در مقیاس جهانی پرداخته است؛ و این موضوع به طور ملموس از محتوای گفت‌وگوها، کتابهای معرفی شده و اطلاعیه‌های مندرج در مجله نمایان است. به عبارتی او به همان سبک مبلغین مسیحی دست به یک شبکه‌سازی زده است که البته محدود به بمبئی نمی‌شده. از جمله می‌توان به انجمن جعفریه در شهر مظفرنگر (ش ۶، ص ۱) اشاره کرد؛ هرچند که تا کنون از فعالیت‌های ادیانی آن اطلاعی در اختیار نداریم. باری، آنچه که بر اهمیت مجله دعوت الاسلام می‌افزاید، رویکرد تا اندازه‌ای مدرن آن می‌باشد که پیشتر در جهان اسلام سابقه نداشته است.

کلیدواژه‌ها: محمدعلی حسنی، داعی الاسلام، مجله دعوت الاسلام، نشریات فارسی دوره قاجار

Following in the Footsteps of the Dā'i
al-Islam in the Dialogue between Islam and
Christianity: From Julfa of Isfahan to Behindi
Bombay Bazaar (1902-1907)

Heydar Eeyvazi

Abstract: Da'wat al-Islam Magazine is the first outcome of the dialogues of Isfahan Şafākhāneh published outside of Iran, which was enthusiastically welcomed by the residents of Mumbai (including Muslims, Hindus and Christians). In fact, Mohammad Ali Dā'i al-Islam has propagated Islam on a global scale by imitating the propaganda of Christian missionaries in Isfahan; And this is evident in the content of the dialogues, the books introduced, and the announcements made in the magazine. In other words, he has set up a network in the same style as Christian missionaries, which, of course, was not limited to Mumbai. For instance, he established Jafaria Association in the city of Muzaffarnagar (vol. 6, p. 1); However, so far we have no information about its religious activities. However, what adds to the importance of Da'wat al-Islam magazine is its somewhat modern approach, which has never been seen before in the Islamic world.

Keywords: Mohammad Ali Hassani, Dā'i al-Islam, Journal of Da'wat al-Islam, Persian publications of the Qajar period

على خطى داعي الإسلام في الحوار الإسلامي المسيحي
من جلفا أصفهان إلى سوق بهندي في بومباي (١٩٠٢ - ١٩٠٧ م)
حيدر عيوضي
الخلاصة: تعتبر مجلة (دعوة الإسلام) هي الثمرة الأولى لصفاخانه
أصفهان (نادي الصداقة) في خارج البلاد الإيرانية، وهي المجلة
التي حظيت بالاستقبال الحافل من أهالي مدينة بومباي بما فيهم
المسلمين والهندوس والمسيحيين.
والواقع أن محمد علي داعي الإسلام هذا حذو المبلّغين المسيحيين
في أصفهان وطريقتهم في تبليغهم فعمل على تبليغ الإسلام على
النطاق العالمي، وهذا الموضوع يمكن ملاحظته بشكل ملموس
في المجلة من مضمون الحوارات والكتب التي يجري استعراضها
والبيانات المنشورة فيها.
وبعبارة أخرى نقول إنه قام وعلى طريقة المبلّغين المسيحيين
بتأسيس شبكة لم تقتصر نشاطاتها على مدينة بومباي، حيث
يمكن الإشارة على سبيل المثال إلى الجمعية الجعفرية في مدينة
مظفرنگر (العدد ٦، ص ١)، وإن كنا لا نتوقّر لدينا حتى الآن
معلومات كافية عن نشاطاتها الدينية.
نعم، إن ما يزيد من أهميّة مجلة دعوة الإسلام هو أسلوبها الحديث
نسبياً الذي لم يكن له مثيل في العالم الإسلامي قبل ذلك.
المفردات الأساسية: محمد علي الحسني، داعي الإسلام، مجلة دعوة
الإسلام، المجلات الفارسية في العهد القاجاري.

درآمد

دو هفته نامه دعوت الاسلام که در فاصله های اکتبر ۱۹۰۶ تا سپتامبر ۱۹۰۷ در بمبئی منتشر می شد، در واقع ادامه ماهنامه الاسلام در جلفای اصفهان است. به لحاظ محتوایی، این مجله نیز عمدتاً متضمن سخنرانی ها و گفت و گوهای ادیبانی محمدعلی حسنی ملقب به داعی الاسلام در مبارزه با فعالیت های تبشیری مسیحیان است. از آنجایی که مجله الاسلام، به جهت انتشار دو تصحیح متفاوت از آن،^۱ و نگارش چندین مقاله در معرفی اش تا حدودی در جامعه علمی ما شناخته شده است، راقم این سطور لازم دید یک معرفی هم برای مجله کمتر شناخته شده دعوت الاسلام^۲ بنویسم تا چند گام بیشتر داعی الاسلام را همراهی کنیم.

سرصفحه مجله سال اول شماره اول: سمت راست آدرس مجله، در وسط نام مجله، و در سمت چپ قیمت اشتراک سالانه

- از مجله الاسلام دو تصحیح متفاوت به صورت همزمان در سال ۱۳۹۳ منتشر شده است: الف) حیدر عیوضی، صفاخانه اصفهان در گفت و گو اسلام و مسیحیت: تصحیح ماهنامه الاسلام، قم: نشر ادیان، ۱۳۹۳. ب) محمد کاظم نجفی، و همکاران، الاسلام: انجمن صفاخانه اصفهان، مرکز گفتگوی ادیان اسلام و مسیحیت (تصحیح ماهنامه الاسلام)، اصفهان: آرما، ۱۳۹۳.
- خواننده گرامی با اولین مرور بر هر دو تصحیح درخواهد یافت که به هیچ وجه موازی کاری صورت نگرفته و هر کدام بر اساس مبانی مجزا، سبکی متفاوت در تصحیح را پیش گرفته اند. به این ترتیب، برای شناخت کامل مجموعه الاسلام هر دو نسخه مکمل هم محسوب می شوند.
- از جمله نک:
 - سید فرید قاسمی، «نخستین نشریه اسلامی ایران»، مجله کلک، اسفند ۱۳۷۵، ش ۸۴، ص ۱۶۵-۱۷۲.
 - سمیرا افراسیابی، مختصری راجع به انجمن صفاخانه اصفهان و مجله الاسلام، روزنامه رسالت، یکشنبه ۸ شهریور ۱۳۸۸، ص ۱۷.
 - حیدر عیوضی، «تأثیر صنعت چاپ بر گفت و گو اسلام و مسیحیت»، ویژه نامه تاریخ معاصر «ایام» (ضمیمه روزنامه جام جم)، پنج شنبه ۳ آذر، ۱۳۹۰، ص ۴.
 - «نمونه ای فاخر از گفت و گو اسلام و مسیحیت: ماهنامه الاسلام»، مجله هفت آسمان، (۱۳۹۱)، سال ۱۴، ش ۵۴، ص ۴۹-۷۲.
 - نک: سمیرا افراسیابی، «برگی از جراید قدیم: مجله دعوت الاسلام»، یکشنبه ۶ شهریور ۱۳۹۰، روزنامه رسالت (ش ۷۳۴۸).

۱. کلیات

اولین شماره دو هفته نامه در اکتبر ۱۹۰۶ بوده، و آخرین شماره موجود در کتابخانه های ایران به سپتامبر ۱۹۰۷ تعلق دارد. به این ترتیب، اطمینان داریم که در سال اول حیات مجله ۲۴ شماره به طور منظم منتشر شده است، اما اینکه دقیقاً تا چه زمانی ادامه داشته، هنوز برای راقم این سطور دانسته نیست. البته از این تعداد نیز نگارنده مقاله به شماره های ۱۶، ۱۹ و ۲۰ دست نیافت، و بخش هایی از شماره ۱۲ نیز ناقص است (نک. ادامه). این مجله با عنوان فرعی «اسلام نامه»، همانطور که در تصویر فوق دیده می شود، قرار بوده در آینده به صورت هفته نامه درآید.

به رغم اینکه در آن زمان صنعت چاپ سربی در هندوستان رایج بوده، اما انتشار مجله تا شماره ۱۴ به صورت چاپ سنگی (در قطع خستی) است و از ماه می ۱۹۰۷ به صورت حروفی (سربی) می باشد. در این رابطه اطلاعیه مندرج در شماره نخست، با عنوان «اعتذار» جالب است: «چون اهل هندوستان چاپ حروفی را نمی پسندند، بر خلاف ایرانیان که بسیار طالبند، در این نمره ملاحظه هندوستانیان شد، اگر خوب از طبع بیرون نیاید در شماره های دیگر فارسی را علیحده با حروف و اردو را با خط طبع خواهیم نمود» (ص ۱۴).

۲. ساختار مجله

مجله دو بخش اصلی دارد: الف) متن گفت وگوهای مسلمانان با مسیحیان و هندوها که بعد از ظهرهای جمعه برگزار می شده؛ ب) گزارش از مجالس شب های چهارشنبه که به موضوع معرفی فضائل اسلام اختصاص داشته است. محل هر دو جلسه در بمبئی محله «بهنندی بازار»^۴ مقابل مسجد نواب بوده است (ش ۱، ص ۹). از گفت وگویی داعی الاسلام و داعی مسیحی تنها سه جلسه گزارش شده است، در گفت وگویی اول داعی اسلام همان محمدعلی حسنی است (ش ۲ ص ۲ ب)، و گفت وگویی دوم متن ارسالی جلسه میرزا ابوطالب شیرازی (نک. ادامه) با داعی مسیحی در شیراز است که به صورت تقطیع شده در سه شماره درج شده است (ش ۵، ص ۲؛ ش ۶، ص ۴-۵ و ش ۷، ص ۲-۴). و گفت وگویی سوم در شماره ۱۰ (ص ۲ ب). قرار دارد. در یکی از گفت وگوها طرف مقابل داعی الاسلام چند هندو هستند (ش ۳، ص ۲). در هیچکدام اشاره ای به هویت طرف های مقابل نشده است.

۳. بنیانگذاران

حامی مالی انجمن که در صفحه اول دو هفته نامه نام او دیده می شود میرزا محمد امین التجار است، و محمدعلی حسنی نیز مدیر داخلی اصلی مجله و مسؤول گفت وگوهاست. علاوه بر این در شماره نخست وعده داده شده که در شماره های آتی نام بنیانگذاران را درج خواهند کرد؛ در شماره سوم اسامی

پنج نفر دیگر به این ترتیب ذکر شده است: ۱. محمد حسین صاحب دهدشتی؛ ۲. میرزا علی اکبر خان، کنسول دولت علیّه ایران، سکرتری^۵ و تحویلدار انجمن؛ ۳. میرزا محمد باقرا فشار؛ ۴. محمد جعفر شوشتری؛ ۵. میرزا محمد تقی افشار. به این ترتیب اعضای اصلی انجمن هفت نفر بوده‌اند. همینطور، در برخی شماره‌ها، اسامی اعانه دهندگان به همراه مبلغ اعانه ذکر می‌شود؛ از جمله: میرزا محمد امین التجار ۵۰۰ روپیه؛ حاجی سلطان‌علی شوشتری ۱۰۰ روپیه؛ محمد حسن نمازی ۲۵۰ روپیه و ... (ش ۳، ص ۵).

۴. شرایط حضور در جلسات

حضور در جلسات منوط به رعایت شرایط پنج‌گانه بوده که در شماره‌های مختلف جهت یادآوری مکرراً درج شده است: «۱. کسی مخالف حکومت تکلم نکند، یعنی فقط مذهبی گفت و گو شود، پُلِیتِکی^۶ در میان نیاید؛ ۲. توهین از هیچ مذهب نباید بشود، نه صریحاً و نه اشاره؛ ۳. طوری گفت و گو نشود که دل کسی از آن شکسته شود؛ ۴. در حینیکه کسی گفت و گو می‌کند، وسط تلکم او کسی حق تکلم ندارد، بر کسی نخندد و استهزا نکند؛ ۵. در مجلس شورش، و فریاد و افساد و سیگار و غیره کشیدن ممنوع است» (ش ۱، ص ۱۰؛ ش ۲، ص ۶؛ ش ۸، ص ۲).

بر اساس اطلاعیه مندرج در شماره ۲ (ص ۵)، سخنرانی‌ها به زبان‌های فارسی، اردو، عربی و انگلیسی بوده، و شرکت کنندگان به غیر از این چهار زبان می‌بایست مترجم همراه خود می‌آوردند.

۵. زبان مجله و گفت و گوها

شماره نخست مجله به صورت دوزبانه فارسی - اردو است، اما از شماره دوم کاملاً فارسی می‌باشد و ترجمه اردو به صورت ضمیمه ارائه می‌شده که با پرداخت مبلغ اضافی قابل دریافت بوده است. جدول قیمت اشتراک سالانه مجله به همراه پیوست اردو برای کشورهای مختلف از شماره دوم در بالای صفحه سمت چپ قابل مشاهده است (نک. تصویر فوق).

5. Secretary = دبیر، منشی

6. Politic = سیاسی

۶. حمایت علمای عتبات از دعوت الاسلام

در شماره نخست یک اطلاعیه (به تعبیر مجله «مقاله») که به امضای دو تن از علمای شاخص عتبات آیت الله سید اسماعیل صدر (۱۸۴۲-۱۹۲۰ م.) و آیت الله محمد کاظم خراسانی معروف به آخوند خراسانی (۱۸۳۹-۱۹۱۱ م.) درج شده است، متن آن چنین است:

«بسمله... بر اخوان مؤمنین و صاحبان هم عالییه اهالی هندوستان پوشیده نماند که از قرار مسموع جناب مستطاب شرایع آداب مجمع الکلمات والفضایل حاجی سید محمد علی اصفهانی ملقب به داعی الاسلام ایده الله تعالی که با انواع کمالات آراسته و چندی در جلفای اصفهان مجلسی منعقد نموده معروف به صفاخانه با رؤساء ملت عیسویه در اثبات عقاید حقه اسلامیه که مطابق عقول سلیمه و موافق فطرت مستقیمه است، صحبت نموده و بعضی از ایشان را به بیانات کافیه به دین قویم و صراط مستقیم هدایت نموده او این اوقات در معموره بمبئی رحل اقامت انداخته، در آن حدود که مجمع ملل مختلفه می باشد لازم است مثل جناب معظم له بصیر مطلعی مقابل دعات کفار به دعوت اسلامیت مشغول باشد و قواعد مشیده الهیه را که موجب صلاح و فلاح دارین و دفع مفاسد نشأتین است گوش زد ضعفاء امام نماید. چه خوش بود که قبل از این مسلمین به این صدد می بودند، ولی هم الفتی فی امره المتقبل، انشاء الله تعالی نعمت وجود معزی الیه را غنیمت دانسته اسباب دعوت ایشان را که متوقف بر آن است، مهیا و فراهم نمایند. امید آنستکه نتایج خیریه آن به زودی ظاهر شود. والسلام علی من اتبع الهدی». امضاء: اسماعیل الموسوی محمد کاظم الخراسانی.

این نامه به واسطه سید محمد جواد مجتهد اصفهانی از کربلا به دفتر مجله ارسال شده است.^۷

۷. محور مباحث اسلامی - مسیحی

گفت و گوها و نیز سخنرانی های ادیانی داعی الاسلام موضوعات مختلفی را دربرمی گیرد، از جمله:

- بشارات عهدین به ظهور پیامبر اسلام (ش ۴، ص ۵ ب.)
- اختلاف اناجیل، به طور خاص در شرح سوانح زندگی مسیح (ش ۵، ص ۲)
- پرسش داعی مسیحی راجع به دیدگاه مسلمانان نسبت به موضوع عصمت انبیاء و تأویل آیاتی چون «وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ» (محمد: ۱۹)، (ش ۱۰، ص ۲ ب.)
- تحریف تورات و انجیل (ش ۱۰، ص ۵؛ ش ۲۳، ص ۵)
- انتساب گناه به انبیاء در کتاب مقدس (ش ۲۳، ص ۶)
- الوهیت مسیح (ش ۲۴، ص ۳ ب.).

باری، فضای گفت و گوها در مجله دعوت الاسلام، نسبت به الاسلام، گسترده است؛ به عبارتی علاوه بر مسیحیان، در مواردی هندوها نیز مشارکت دارند.

۸. رویکرد گفت و گوها

رویکرد طرفین در تمام گفت و گوها کاملاً جدلی است. از جمله، در گفت و گوی نخست هنگامی که داعی مسیحی می پرسد «چه نیازی به قرآن وجود دارد، هنگامی که خداوند همه اسباب نجات را در انجیل قرار داده است؟»، داعی اسلام می گوید: «یهودیان نیز همین سخن را نسبت به کتاب شما، انجیل می گویند». (ش ۲، ص ۳). همینطور در گفت و گوی با هندو، داعی اسلام در پاسخ به این سؤال که تفاوت آدمیان در خلقت با عدالت خدا ناسازگار است، می گوید: «این اشکال تنها متوجه مسلمانان نیست، بلکه یهودیان و مسیحیان نیز باید به آن پاسخ دهند»، در ادامه او از تمثیل تفاوت حروف الفبا استفاده می کند. کوتاه آنکه، همانطور اشکال حروف الفبا مختلف هستند، و مثلاً نمی توان به کاتب اشکال کرد که چرا حرف «د» را خمیده می نویسی، چون اگر «ایستاده» بنویسد، به حرف «الف» تبدیل می شود؛ به عبارتی چون یک زبان به همه حروف نیاز دارد، عناصر طبیعت نیز مختلف آفریده شدند (ش ۳، ص ۲). در گفت و گوی میرزا ابوطالب شیرازی نیز، وی مفصلاً بر اختلاف اناجیل در ذکر سوانح زندگی مسیح و به طور خاص تفاوت آنها در گزارش حوادث واقعه صلیب می پردازد و آنها را دلیلی بر محرف بودن این کتب می خواند، در مقابل داعی مسیحی تنها بر قابل تأویل بودن همه آنها پافشاری می کند (ش ۵ ص ۲؛ ش ۶ ص ۴-۵).

۹. فعالیت های ادیانی حوزه علمیه شیراز

می دانیم که داعی الاسلام در زمان اقامت در اصفهان، همواره تلاش می کرد شعبه های صفاخانه را در شهرهای مختلف برای مبارزه با فعالیت های تبشیری فعال کند. از جمله، به رغم کارشکنی های حاکم وقت شیراز،^۸ او موفق شده بود در محله «بازار مرغ» شعبه دوم صفاخانه را احداث کند.^۹ مدیر انجمن و نماینده مسلمانان در گفت و گوها میرزا ابوطالب شیرازی بوده است. وی مؤلف اسرار العقاید است؛ بخش عمده این کتاب در نقد تورات، اختلاف و تناقض های متنی اناجیل، رد تثلیث و نقل پیشگویی های کتاب مقدس در ظهور پیامبر اسلام می باشد.^{۱۰}

پیشتر داعی الاسلام تصمیم داشت محتوای برخی گفت و گوهای ایشان را در مجله الاسلام منتشر کند، اما با توجه به مهاجرت وی به هند و توقف انتشار مجله در اصفهان، این برنامه محقق نشد.

۸. عوامل آن از بایسته های پژوهشی است.

۹. نک. صفاخانه اصفهان در گفت و گوی اسلام و مسیحیت، ص ۴۷۶-۴۷۷.

۱۰. کتاب با تصحیح حسین کرمانی در سال ۱۳۷۷ منتشر شده است (قم: انتشارات مکتب اسلام). نویسنده گزارشی از شوراها جهانی مسیحی مانند نیقیه، افسس، کالسدن و... نیز آورده، اما به منبع خود اشاره ای نکرده است؛ البته در ضبط اسامی تصحیف های متعددی رخ دارد، از اینرو، کتاب نیازمند تصحیح مجدد و البته فنی تر می باشد.

اکنون در بمبئی، داعی الاسلام در این دو هفته نامه یکی از گفت وگوهای میرزا ابوطالب شیرازی با داعی مسیحی را به صورت تقطیع شده در چند شماره منتشر کرده است (شماره ۵، ص ۳ ب.؛ ش ۶، ص ۴-۵؛ ش ۷، ص ۲-۴).

۱۰. معرفی انجمن‌های مذهبی با رویکرد فعالیت‌های ادیانی

اطلاعیه‌های مندرج در این مجله متضمن سرنخ‌های پژوهشی خوبی در برخی کتاب‌شناسی‌ها، موضوعات مختلف تاریخی و فعالیت‌های ادیانی مسلمانان در مناطق مختلف می‌باشد؛ از جمله:

فعالیت انجمن جعفریه در شهر مظفرنگر (ش ۶، ص ۱)، متن سخنرانی داعی الاسلام در انجمن مذکور در این مجله منتشر شده است (ش ۷، ص ۴ ب.؛

انجمن مقدس ضیاء الاسلام در بمبئی (ش ۸، ص ۸)؛

تلاش برای راه‌اندازی «انجمن تحقیق ادیان» در کشور ژاپن: داعی الاسلام در نظر داشته علی‌اکبر حکیم شیرازی را نیز به عنوان نماینده اسلام به آن کشور اعزام کند. نامبرده یک پزشک بوده و در کنار طبابت دغدغه مبارزه با فعالیت‌های تبشیری مسیحیان نیز داشته است. بر اساس اطلاعیه مندرج در شماره ۲۳ (ص ۴) علی‌اکبر حکیم شیرازی به زبان انگلیسی نیز تسلط کافی پیدا کرده و کتابی هم به این زبان نوشته بوده است. در این شماره داعی الاسلام وعده می‌دهد یکی از گفت‌وگوهای نامبرده با کشیش گلد اسمیت (؟) را در شماره بعدی (۲۴) منتشر خواهد شد، که محقق نشده است.

باری، از آنجایی که نبود حامی مالی کافی پای ثابت مشکلات پژوهشگران بوده و هست، این برنامه نیز در حد یک ایده باقی ماند، عین سخن داعی الاسلام چنین است: «مبلغ ۲۵ روپیه ماهیانه که یکی از غیرتمندان اسلام از شهر احمدآباد برای رفتن یک نفر از دعاة اسلام به جاپان [ژاپن] وعده فرمودند، کفایت نمی‌کند. هرگاه دیگران هم مدد دهند جناب آقا میرزا علی‌اکبر برای رفتن به جاپان حاضر است» (ش ۲۳، ص ۴).

نامه ارسالی علی بن عبدالعظیم تبریزی، از وعاظ سرشناس تبریز، که از استقبال بی نظیر مردمان آن دیار از مجله دعوت الاسلام خبر داده است. وی در این نامه از داعی الاسلام درخواست می‌کند اگر شماره‌های مجله الاسلام را هم دارند برای ایشان ارسال کنند. او صفحاتی از کتاب در دست نگارش خود با عنوان کشف العقاید را برای مجله ارسال کرده که در شماره ۱۳ درج شده است (ص ۷-۸).

خبر احداث اولین مدرسه جدید در کابل ۱۹۰۶م. بر اساس اطلاعیه مندرج در شماره ۵ (ص ۱) مدرسه جدید به دستور حاکم افغانستان حبیب‌الله خان با مبلغ یکصد هزار روپیه در کابل احداث می‌شود. همچنین به دستور وی، زمین پس در همه مساجد کابل تعلیم اطفال به سبک جدید تغییر

یابد. همینطور یک دارالفنون (کالج) در مدت پنج سال احداث خواهد شد.

داعی الاسلام در انتهای اطلاعیه، داخل یک پرانتز این عبارت طعنه آمیز را افزوده است: «آنها که پارلمنت^{۱۱} ندارند از ما که داریم بهتر کار می کنند».

مواجهه با بابت و نقد آن نیز تقریباً از همان شماره های نخست در مجله انعکاس یافته؛ به طور مثال در شماره سوم، نامه یکی از خوانندگان مجله از احمدآباد هندوستان درج شده که متضمن چند سؤال راجع به بابت و اشاره تبلیغات پیروان باب در آن آبادی می باشد. البته اصل مقاله به انگلیسی بوده و ترجمه فارسی آن در مجله آمده است. داعی الاسلام به تفصیل به سؤالات وی پاسخ داده است (ص ۵-۸؛ ادامه پاسخ های داعی الاسلام در شماره ۱۲، ص ۳ ب.ب.)، در ادامه این موضوع به مباحث جدی مجله تبدیل می شود، به طور مثال در شماره ۱۷ ذیل تیتر «بیرون آمدن زرین تاج ملقب به قره العین از پرده عمصت» بخش هایی از کتاب مفتاح باب الأبواب نقل می شود (ص ۱-۴).

مجله تأکید داشته که کسانی که امکان حضور در جلسات روز جمعه را ندارند می توانند سؤالات خود را به صورت مکتوب ارسال کنند. از اینرو، بخشی از مجله ضمن درج سؤالات مخاطبین، جواب داعی الاسلام را نیز آورده است (ش ۸، ص ۳ ب.ب.).

گزارشی با عنوان «مکتوب در اتحاد مسلمانان شانگهای» که همبستگی مسلمانان شانگهای چین را الگویی برای مسلمانان جهان معرفی می کند. مطابق آن تعداد ایشان در آن عصر ۳۵۰۰ نفر، متشکل از شیعه دوازده امامی، اهل سنت، خوجه و بوهرها بوده است. آنها بعد از نماز عید قربان جهت دید و بازدید به خانه یکدیگر رفته اند (ش ۱۰، ص ۷).

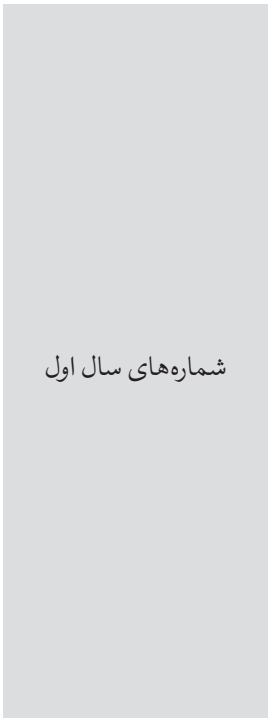
۱۱. نسخه های دعوت الإسلام

در حال حاضر، نسخه های پراکنده ای از این مجله در دو کتابخانه آستان قدس رضوی و مجلس به شرح ذیل در دسترس می باشد:

کتابخانه آستان قدس	کتابخانه مجلس شورا
۱	-
۲	-
۳	-
۴	۴
۵	۵
۶	۶
۷	-

شماره های سال اول

۸	۸
-	۹
۱۰	۱۰
۱۱	۱۱
-	۱۲ ناقص
۱۳	۱۳ ناقص
۱۴	-
۱۵	-
-	- (۱۶)
-	۱۷
۱۸	-
-	- (۱۹)
-	- (۲۰)
۲۱	-
۲۲	-
۲۳	۲۳
۲۴	۲۴

به این ترتیب، از سال اول شماره‌های ۱۶، ۱۹ و ۲۰ در هیچ‌کدام از دو کتابخانه مذکور موجود نیستند. به ترتیب دیگر، شماره‌های موجود از مجله از این قرارند:

کتابخانه آستان قدس: سال اول، شماره‌های ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲ (ناقص)، ۱۳، ۱۷، ۲۳ و ۲۴.

کتابخانه مجلس: سال اول، شماره‌های ۴، ۵، ۶، ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۸، ۲۱، ۲۲، ۲۳ و ۲۴.

منابع

دعوت الاسلام (دوهفته نامه)، محمدعلی حسنی داعی الاسلام، بمبئی، مطبعه مظفری، ۱۹۰۶-۱۹۰۷.